

FOLYTONOSSÁG A TÖRTÉNELEMBEN ÉS A TUDATBAN

Ma nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat is felveti a folytonosság, a szakítás, a megújítás egymáshoz való viszonyát, s éppen ezért nem látszik hiábavalónak, ha áttekintjük — persze csak nagyon vázlatosan — ennek a problematikának filozófiatörténeti hátterét is.

A filozófiatörténet néhány tanulsága

A régebbi filozófiában mindenekelőtt az anyag mozgásformáival kapcsolatban beszéltek kontinuitásról és diszkontinuitásról, s a magyarázat szempontjából már a görög gondolkodásban is több irányzat alakult ki. Az egyiket, amely Herakleitosz mozgáselméletével szemben egyoldalúan a kontinuitást vagy méginkább a statikusságot hangsúlyozta, az eleai iskola (*Parmenidesz*, *Zeno* és mások) álláspontjával lehet jellemezni, a másikat amely a diszkontinuitást emelte ki, *Demokritosz* és *Epikurosz* képviselte. A kontinuitás és diszkontinuitás egységének kérdése azonban már *Platón*t és *Arisztotelészt* is foglalkoztatta — természetesen a dialektika idealista felfogásának keretében.

A reneszansztól kezdve a fizika fejlődése az újkori gondolkodás sok képviselőjét, *Galileitől* *Baconon* keresztül *Hume*-ig a statikus szemlélet elfogadására ösztönözte. Ezzel az irányzattal szemben jelentkezett *Leibniz*nál, *Rousseau*nál és főleg *Diderot*-nál a mozgás, a változás, a haladás előterébe állítása. A klasszikus német filozófia (főleg *Kant*) részben a természettudományok és főleg a biológia új eredményeire támaszkodva, részben a felvilágosodás történetiszemléletének hatására újból a kontinuitás és diszkontinuitás egységével foglalkozott anélkül, hogy megfelelő magyarázatot tudott volna adni. *Hegel* fogalmazta meg elsőnek a kontinuitás és diszkontinuitás egységének és dialektikus ellentétének valóban tudományos felfogását. Nála alapvetően a kontinuitás a meghatározó, a diszkontinuitás annak csak absztrakt „negációja”, tehát nem a valóság egyenértékű objektív mozzanata. Emellett a folytonosságban is jelentkező változásokat nem kapcsolja össze a minőségi ugrás lehetőségével.

A dialektikus materializmus a kontinuitást és a diszkontinuitást az anyag-, lét-, struktúra-, mozgás- és fejlődésformáinak egymással szemben álló, de egységben jelentkező jellemzőiként fogja fel. Az idő és a tér lényege eszerint a mozgás, és ezt a mozgást fejezi ki a kontinuitás és az úgynevezett pontualitás (amint *Lenin* nevezte), tehát a diszkontinuitás. A mozgás kontinuos, miután az anyag *átmenetét* jelzi egyik állapotból a másikba, de egyben diszkontinuos is, amennyiben ez az átmenet a *határt* is jelenti az anyag minő-

---

E szám összeállításában HAJDÚ PÉTER, az MTA rendes tagja és RÓNA-TAS ANDRÁS, a nyelvtudományok doktora volt segítségünkre. A számot REJTŐ ISTVÁN szerkesztette.

---

ségileg különböző állapotai között. Ehhez szorosan kapcsolódik az a felfogás, hogy a felhalmozódó mennyiségi változások bizonyos feltételek mellett minőségi változásba csapnak át.

A társadalmi fejlődés szempontjából mindez azt jelenti, hogy az emberi társadalom fejlődését egységes, egyszerre evolúciós és revolúciós folyamatnak fogjuk fel. Ezen belül a termelőerők fejlődése inkább a *relatív* kontinuitással jellemezhető, a társadalmi formációké, s különösen a politikai rendszereké a diszkontinuitással. A társadalmi forradalmak jelzik a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentétek kiéleződését, amelyek fokozatosan kumulálódnak és minőségi változást készítenek elő. Nemcsak a termelőerők fejlődése, de a különböző társadalmi formációk között sincs teljes szakítás, az új társadalmi formáció magával viszi mindazokat az eredményeket, amelyeket az emberiség nem pusztán a termelésben, hanem a kultúrában is az előző formációkban felhalmozott.

Mai történetfilozófiai elméletek

Mindezeket az ismert tételeket azért kellett előrebocsátani, mert a történetfilozófiában ma sokan a dialektikus materializmus felfogásával szemben értelmezik a kontinuitást és diszkontinuitást és visszatérnek a régebbi filozófiához.

Jelenleg talán a legáltalánosabb az a romantikus pesszimizmus, amely a kontinuitást azonosítja nemcsak a folytonossággal vagy az állandósággal, hanem a változhatatlansággal is. Ezt a nézetet olyan politikai gondolkodók, mint *J. de Maistre*, *L. de Bonnard* és mások már a francia forradalom után meghirdették, de a filozófiában a legpregnansabban a XIX. században *A. Schopenhauer* fejezte ki. *A világ mint akarat és képzelet* c. munkája IV. könyvében, ahol kifejti, hogy az ember csak a jelenben él, sem a múlt, sem a jövő nem létezik számára, a világ pokol, az élet gyötrelem, amit elsősorban a megváltoztathatatlan emberi természet okoz. Ez a felfogás a XIX. század végén és a XX. század elején a szépirodalmat is erőteljesen befolyásolta, s ezen keresztül az „eszmei közhely” erejével hatott. Pedig az egyszerű tapasztalás is ellentmond a német filozófia ama tételének, hogy a múlt és a jövő nem létezik az ember számára. Igaz, Schopenhauer nézeteit nemcsak a filozófiai irracionálizmus terjesztette, hanem a relativista és az ún. prezentista felfogás is erősítette, amely éppen a történettudományban jelentkezett.

Ezt a pesszimizista és irracionális szemléletet ma tovább viszi az „új filozófia” és az „új romantika”, amely a haladás gondolatát ártalmas illúzióknak tartja s ezért a felelősséget — mint *A. Glucksmann* francia „újfilozófus” *A gondolkodás mesterei* c. könyvében teszi —, a filozófusokra hárítja, s különösen, természetesen *Marxra*.

A fejlődés gondolatával szemben álló filozófia nemcsak a változtathatatlan-ságot hirdeti, hanem a széttöredezettséget, az összefüggéstelenséget, az egyediséget is. Erre különösen alkalmasnak látszik a neopozitívizmus és az erre épülő történeti relativizmus. A tudományosság keresésének egyébként rokonszenves jelszavával *K. Popper* és más neopozitivisták azt hirdetik, hogy a történetiséget, amely szerintük nemcsak prognózist akar adni, hanem „próféciát” is mond, el kell vetni, annál is inkább, mert törvényszerűségeket nem lehet felfedezni az emberiség történetében. Legfeljebb részleteket lehet megismerni — főleg a kvantitatív és formalizáló módszerekkel — s a tudománynak ezzel kell megelégednie.

Az említett irányzatok tulajdonképpen közömbösek a kontinuitás-diszkontinuitás összefüggésével szemben. Vannak azonban olyan polgári áramlatok is, amelyek ezt a dialektikát nem vetik el, hanem idealista módon interpretálják. Így a szellemtörténet az emberi történelem *értelemkeresése* szempontjából folyamodik e fogalmakhoz *W. Diltheytől L. Landgreben, G. Simmelen át A. Dantóig*. A kontinuitás itt „a történeti konstrukció paradigmája” lesz, ahogy azt *H. M. Baumgartner* megfogalmazza. A kontinuitás tehát vagy tiszta konstrukció a történelem megértése szempontjából, vagy szabályozó eszme, illetve transzcendentális érdekek, amelyet csak módosít, de nem szüntet meg a diszkontinuitás. Ez azt is jelenti, hogy ez a filozófia a szellem és nem a valóság oldaláról közelíti meg a kérdést, és a történelem szubjektív interpretációjának fogalmi kategóriájaként használja fel.

A kontinuitást relativizálja a ciklikus történetfelfogás, amely a XX. században különösen *O. Spengler* és *A. Toynbee* történeteszemléletében jelentkezett és a kultúrák vagy a civilizációk periódusait vizsgálva, biológiai sémát követve, beszél azok születéséről, fejlődéséről és pusztulásáról vagy a „kihívás” és „válasz” pszichikus dialektikájáról. Míg a szellemtörténeti irányzat a kontinuitásra teszi a hangsúlyt ez az ugyancsak idealista áramlat a diszkontinuitást emeli ki, s ezzel végső fokon a pesszimista történetfilozófiát táplálja.

Az utóbbi időkben az etnológia, a gazdaság- és társadalomtörténet, de a művelődéstörténet új eredményeinek hatására is jelentkezik egy olyan tendencia, amely a kontinuitást meghatározó tényezőnek tartja és a diszkontinuitást vagy tagadja vagy lényegtelen tényezőnek tünteti fel. Az etnológiában *Cl. Lévi-Strauss* a folytonosságot az ember mint biológiai-társadalmi lény fejlődéséhez kapcsolja, s ennek alapján állítja, hogy a neolitikum óta az emberi nem fejlődése szempontjából lényeges változás nem történt.

Mások a szellemi és anyagi kultúra alapelemeinek továbbélésére utalva, az ún. diakronikus kontinuitást szembeállítják a történeti fejlődés gondolatával. Ez a szemlélet a hagyomány és az újítás összefüggésében a hagyományt részesíti előnyben és mindenekelőtt annak továbbélését vizsgálja.

A *M. Bloch* és *L. Febvre* által kialakított *Annales* köre volt az, amely gazdaság-, társadalom- és a művelődéstörténetben egyaránt az úgynevezett mélyáramokra és ezzel együtt az állandósult folyamatokra hívta fel a figyelmet. Így hirdette meg *F. Braudel A Földközi-tengeri világ II. Fülöp korában* c., 1949-ben megjelent munkájában az új időfelfogást, amely később a „longue durée”, a hosszú időtartam elnevezést kapta. Hosszú időtartamban vizsgálta mindenekelőtt azokat a gazdasági-kereskedelmi folyamatokat, amelyek a XVI. századtól kezdve Európában kialakultak és hatottak. Az ő nyomdokain elindulva a francia történetírás a XVI., XVII., XVIII. századot egyetlen periódusnak fogja fel, az állandóbb jellegű gazdasági, társadalmi és kulturális tendenciák alapján.

A marxizmus, amikor a társadalmi formációk és általában az emberiség történetével foglalkozik, a maga részéről is „hosszú időtartamban” gondolkodik. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy társadalmi mozgás interpretációjából kihagyjuk a diszkontinuitás elemét, márpedig ez történik, amikor pl. a francia polgári forradalom történetét vizsgálva, egyes történészek azt próbálják bebizonyítani, hogy erre a „szakításra” lényegében nem volt szükség. Hadd idézzek itt *F. Furet* nemrég megjelent könyvéből egy mondatot (a könyv címe is érdekes: *Penser la Révolution — Gondolkozni a forradalmon*): „Sem a kapitalizmusnak, sem a burzsoáziának nem volt szüksége arra, hogy

a XIX. században Európa főbb országaiban uralja a történelmet, a forradalom legfeljebb a demokratikus kultúra és egy új történelmi tudat kialakítását kezdeményezte". Magyarul arról van szó, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése a XVIII. században nem került ellentétbe egymással, s ezért nem is volt szükség forradalomra, vagy ha igen, akkor inkább csak kulturális szempontból.

Ugy vélem, hogy a kontinuitás jogos előtérbe állítása nem feledteti el a társadalmi haladás jellegzetességeit, a társadalmi formációkkal jelezhető fejlődési szakaszok egymásutánosságát és különbségét, s ezzel együtt a változás tényeit.

Az etnikai kontinuitás tudata

A kontinuitás és a diszkontinuitás összefüggése felmerül nemcsak az egész emberiség fejlődése, hanem egyes népek története szempontjából is. Valamely közösség tudatának fontos eleme volt minden időkből a folytonosság gondolata, amelynek gyakran jogi, gazdasági, vallási, kulturális következményei is vannak. A közösségi tudat nem csupán a jelenben keresi meg azokat a sajátosságokat, amelyek a saját közösséget másoktól megkülönböztetik, hanem a múltban is. A közös sors tudatának persze egyformán vannak olyan ismérvei, amelyek a nemzet fejlődéséhez kapcsolódnak, de olyanok is, amelyek a társadalmi változásokat követik nyomon. Ez utóbbiak a fejlődés minőségi változást hozó szakaszában módosítják a történelmi szemléletet is, ami persze nem jelenti azt, hogy annak bizonyos jegyei, amelyek olyan állandókhoz kötődnek, mint a nyelv vagy kultúra, ne őrződnének meg az új összefüggésekben.

Közismert, hogy a legrégebbi eredetmondák rekonstruálják valamely család, törzs vagy etnikum folytonosságát, mégpedig meghatározott érdekek szempontjából. A néprajzosok szerint az európai paraszt kollektív emlékezete öt nemzedékre nyúlik vissza és az írástudatlan népeknél, csak ott terjed régebbi időkre, ahol a társadalmi-kulturális intézmények és különösen a vallás a hagyományok megőrzésére ösztönöznek.

A feudalizmus korában az etnikai kontinuitás-elmélet kötődött a dinasztikus érdekekhez, bár néhol az egyház és az írástudók szélesebben is értelmezték. A diszkontinuitást csak akkor fogadták el, ha új dinasztia, új uralkodó réteg vagy esetleg új etnikum jelent meg egy adott területen. Ebben az esetben is csak közvetlen a múlttal való szakításról volt szó, s az új vezetők igyekeztek minél hamarabb megteremtteni a maguk számára saját kontinuitás-mitoszukat.

A változásnak lehettek nemcsak politikai-társadalmi okai, hanem kulturálisak is. Erre legjellemzőbb az az újítás, amit a reneszánsz hozott magával, amely az antik példát idézve, a XVI. században megpróbálta azonosítani a kor népeit a régi történelmi és földrajzi írók leírásai alapján a görög vagy a római idők etnikumaival. Így lettek a magyarok a pannonok, a szkíták vagy éppen a hunok leszármazottai.

Ez az etnikai mítosz-teremtés különösen nagy jelentőségre tett szert akkor, amikor a polgári nemzettudat kezdett kialakulni. Így történt meg azután az, hogy a XVIII. század vége felé, amikor a történelmi Magyarország területén élő nem magyar népek egyenjogúságukért folytatták jogos harcukat, értelmiségi rétegük nem elégedett meg azzal, hogy jelenlétükre, néhol számbeli többségükre, a gazdasági és társadalmi életben játszott szerepükre hivatkozzék, hanem „historizálni” kezdett. A szlovákok a nagymorva birodalom-

hoz, a románok a romanizált Dáciáig nyúltak vissza, nem is csak hajdani nagyságuk, hanem ún. történeti jogaik biztosítása érdekében. Ez az ideológia most már támaszkodik a *Montesquieu*, *Voltaire* és főleg *Herder* által kialakított történelemszemléletre, amely a nemzeti génuszt állítja a középpontba és ebből vezeti le az egész emberiség fejlődését. Ebben a „historizáló” hangulatban a magyar konzervatív erők ugyancsak történeti érvekhez fordultak, bár ezek nem elsősorban etnikai természetűek voltak, hanem az állami kontinuitásra, jogi, geopolitikai, gazdasági érvekre építettek.

A kontinuitás és diszkontinuitás marxista felfogása az emberiség fejlődésére alkalmazva módot ad arra, hogy ezekkel a nacionalista kontinuitás-konceptiókkal szembenézzünk. Ha azon az állásponton vagyunk, hogy nagy katasztrofáktól eltekintve, az emberiség fejlődésében biológiailag van kontinuitás, akkor az is nyilvánvaló, hogy ez a különböző régiókra is áll, mégha nem is mindig ugyanazok az etnikumok képviselik azt. A kontinuitás fő tényezőit a gazdasági, társadalmi és kulturális életben kell vizsgálnunk és csak másodsorban az etnikumok szempontjából. Van persze etnikai folytonosság is, s ez nemcsak a kutatás, hanem a szocialista nemzeti tudat szempontjából sem lebecsülhető tényező, de csak akkor, ha mindkét esetben nem a nacionalista elfogultságot, tudománytalanságot és irracionalizmust érteti tovább, hanem a tudományos megismerést szolgálja, a nép építő tetteinek, függetlenségi és szociális küzdelmeinek, a saját közösség és az emberiség haladásáért vállalt erőfeszítésének és áldozatainak emlékét tartja ébren.

Köpeczi Béla